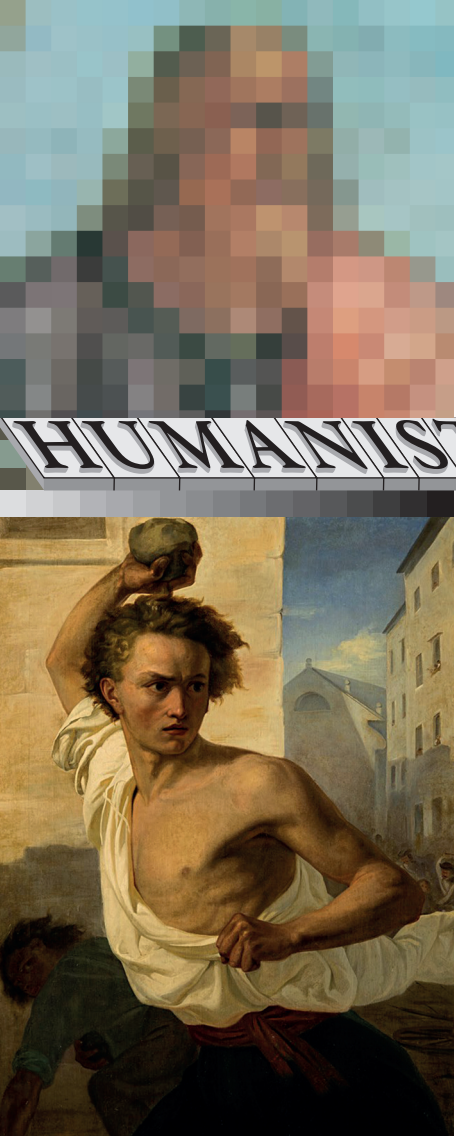

HUMANISTIČKE STUDIJE

4|2018

Univerzitet
Donja Gorica

ČASOPIS
HUMANISTIČKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Demokratija i izazovi populizma":
Đorđije Borozan

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Beograd);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Radovan Vukadinović (Zagreb);
9. Tonko Maroević (Zagreb);
10. Viljam Smirnov (Moskva);
11. Rudi Rizman (Ljubljana);
12. Alpar Lošonc (Novi Sad);
13. Vesna Kilibarda (Podgorica);
14. Stefano Bianchini (Bologna);
15. Lidija Basta Fleiner (Freiburg);
16. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
17. Ratko Božović (Beograd).

Sekretar: Nikola Zečević

Dizajn: Mile Grozdanić

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Valentina Knežević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2018.

www.humanistickestudije.me

4|2018

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
Glavnog i odgovornog urednika /5/

DIO I TEMA BROJA: DEMOKRATIJA I IZAZOVI POPULIZMA
BILJANA ĐORĐEVIĆ Agonistički pristup raspravama
o budućnosti demokratije u Evropi /9/
LJILJANA GLIŠOVIĆ Populizam u Nemačkoj i migrantska kriza /31/
NERMINA MUJAGIĆ Populizam kao prepreka održivosti,
profesionalnosti i etičnosti javnih univerziteta /43/
MILAN PODUNAVAC Politički narativi o Evropi i izazovi populizma /55/
NINA KECOJEVIĆ Violent Extremism in the Western Balkans:
A Challenge to European Security /69/
MIRA ŠOROVIĆ Uticaj Erdoganovog režima na međunarodnu zajednicu,
sa posebnim akcentom na Zapadni Balkan /81/

DIO II STUDIJE
RADULE KNEŽEVIĆ O pojmu i historiji anarhizma /105/
NIKOLETA ĐUKANOVIĆ Federalni ili
konfederalni koncept razvoja EZ /119/

DIO III RECENZIJE
BRANKO BOŠKOVIĆ, *Politička sociologija Entonija Gidensa*,
Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka /
Čigoja, Beograd, 2018. (Bojan Božović) /137/
PREDRAG ZENOVIĆ, *Saglasja*, JU Narodna biblioteka
Budve, Budva, 2018. (Petar Marković) /141/
Dilan Dog — dnevnik, Veseli četvrtak, Beograd, 2018. (Luka Rakojević) /145/

DIO IV IN MEMORIAM
Prof. dr. sc. Radule Knežević (1941–2018) (Petar Popović) 151

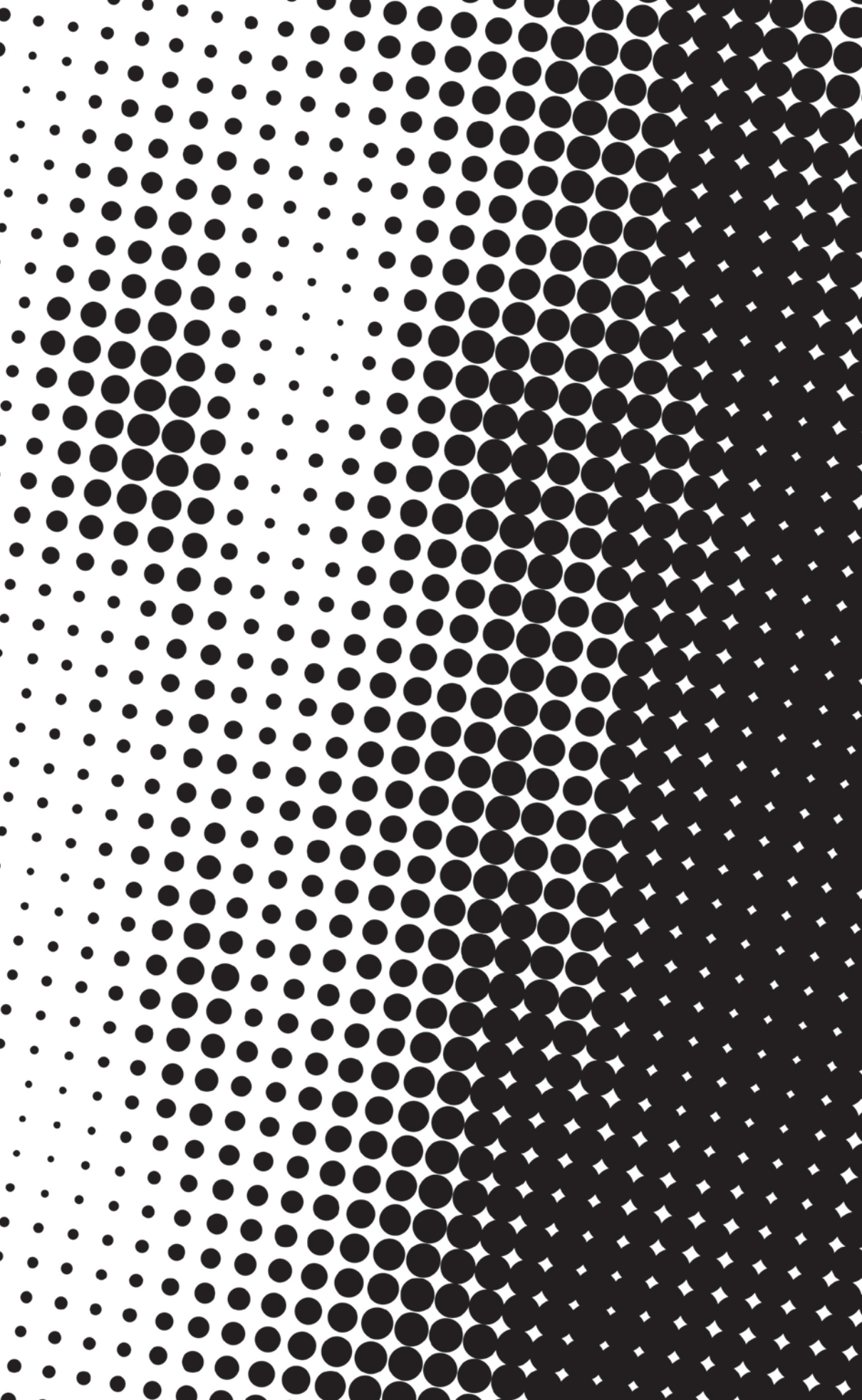

Milan Podunavac*

UDK 321.64:330.82(4)

Politički narativi o Evropi i izazovi populizma

Ovaj rad reflektuje političku ideju Evrope i četiri politička narativa: liberalni (ljudska prava i konstitucionalizam); državu, demokratiju i revoluciju. Na bazi vodećih narativa političke i konstitucionalne teorije (Habermas, Brunhost, Greem, Nagel, Diaz, Mauss) autor brani normativni zahtev za uspostavljanjem narativa o političkoj Evropi.

Ključne riječi: Evropa, liberalizam, državnost, demokartatija, revolucija

Normativno stajalište

Ovaj rad nosi u sebi osobiti normativni zahtev za obnovom teorijske rasprave o utemeljujućim principima političke ideje Evrope. Ovaj je normativni zahtev odgovor na osobitu krizu i normativnu ispražnjenost tehnokratskog koncepta Evrope/EU i političke dinamike koja narušava temeljne evropske vrednosti (populistički režimi centralne Evrope, rast i etabliranje političke desnice koja pokriva između deset i trideset posto biračkog tela u zrelim demokratijama, perpetuiranje i normalizacija autokratskih režima u „novim državama" na prostoru Balkana). Na paradigmatičan način ga izražava globalni projekt nemačkog SPD pod normativno robusnim naslovom „Restart Europe". Projekt vode, uz Jirgena Habermasa, dvoje najsnažnijih teoretičara demokratije na političkom polju levice, Volfgang Merkel i Gisele Švam (Schwam). Na neki način obnavlja se rasprava koja je na polju liberalno-republikanske teorije vođena prije deset godina. To su godine kada se nakon donošenja Povelje o osnovnim pravima (Charter of Fundamental Rights) i Konvencije o budućnosti Evrope (Convention on the Future of Europe), dokumenta koja su bila uvod u konstitucionalizaciju „European Polity", pokreće snažna rasprava o „političkoj formi Evrope — Evropa kao politička forma", kako ovu raspravu na paradigmatičan način sažima Viktor Perez-Diaz (Victor Perez-Diaz) u studiji koja nosi isti naslov.[1] Diaz čitavu ovu raspravu vidi kao samo-razumevanje evropske političke moderne i deo političkog projekta koje građani Evrope oblikuju unutar zajedničkog horizonta značenja". Ovo je svakako vreme najsnažnijih rasprava o političkoj Evropi.

* Univerzitet Donja Gorica, Humanističke studije; milan.podunavac@udg.edu.me

1 Victor Perez-Diaz, „The Political form of Europe-Europe as political form", Constelation, 2004.

Habermas vodi debatu s Diterom Grimom (D. Grimm) o političkom i ustavnom identitetu Evrope, odgovarajući na njegove kritike da EU/Evropa nema poseban konstitucionalni identitet. Evropa, da podsetim na argumentaciju D. Grima, nema zajednički jezik, zajedničku političku kulturu i zajedničko polje političke javnosti. Ovo je jedna dosta tvrda komunitarna koncepcija.[2] Ova Grimova koncepcija imala je pristalice i među drugim političkim teoretičarima levice kao što su Klaus Ofe (Offe) i Siedentop koji u gotovo euro-skeptičkom traktatu upozorava da „historija Evrope i formiranje nacionalnih država (nation-state) živi unutar njezinih različitih političkih kultura. Svaki pokušaj da se ove kulture menjaju previše brzo uzrokovalo bi razaranje civilnog duha koji u Evropi danas postoji".[3] Haberams pripada drugoj normativnoj školi koja unutar vrednosti „evropskog ustavnog patriotizma" traga za onim vrednostima koje u osnovi odgovaraju na pitanje: „šta je to što mi Evropljani vrednujemo unutar evropskog političkog prostora". „Evropski strahovi" porodili su ključne političke ustanove. Religijski ratovi izvorišta su političkog liberalizma, religijske tolerancije i religijske slobode. Veliki ratovi osvestili su vrednosti javnog mira i sigurnosti kao prvih javnih dobara, iskustvo dva velika totalitarizma (nacistički, staljinistički) poučilo nas je da branimo javne i političke slobode i vrednost „pravnih statusa", na način kako je pisala Hana Arendt. Ovo je vreme kada Habermas piše možda najsnažniji rad u kome normativno brani „konstitucionalizaciju međunarodnog prava" i „legitimiziranje ustava svetskog društva". Habermas, oslonjen na radove Tomasa Nagela (Thomas Nagel) i Hauke Brunkhorsta (Brunkhorst), razvija ideju o tri ključna segmenta evropske konstitucionalne države (državnost, demokratski ustav, solidarnost) i pita se kako da se uravnoteže imperativi političke ustavnosti i solidarno utemeljenog zajedništva među jednakim pravnim subjektima, a da istovremeno hijerahijski organizovana vlast, proces odlučivanja i monopol sile ostanu u rukama nacionalnih država. „Sažeto, ja se oslonjen na moje ranije radove (*Postnacionalna konstelacija* — M. P.) vraćam ideji ne-državno konstituisane međunarodne zajednice koja obavezuje nacionalne države da koegzistiraju zajedno u miru i obavezuje ih da — oslonjene na sopstveni suverenitet — garantuju fundamentalna prava svojim građanima na njihovoj teritoriji".[4] Polazeći od normativnog razlikovanja statusa „kosmopolitskih građana" i statusa „nacionalnih građana", Habermas razvija ključnu tezu o „individuama (građanima) i državama kao subjektima svetskog ustava". Ova teorijska matrica u osnovi prihvata konstrukciju Ingeborg Maus — jednu od najuticajnijih poznavalaca

---

2 D. Grimm, Which Constitution for Europe, Tuibingen, 2007.

3 Siedentop, 2001.; prema V. Perez Diaz, *Isto*.

4 Juergen Habermas, „The Constitutionalization of International Law and the Legitimation Problems of a Constitution for World Society", Constelation, Vol 15, Number 4, 2008.

političke teorije Emaneula Kanta. Međutim, Ingeborg Maus zastupa stanovište da simultani proces delegitimizacije nacionalnih država i potrebe za supranacionalnim politikama još uvek počiva na legitimacijskim resursima nacionalnih država. Habermas čini korak više u utemeljenju svetske države (republike). „Danas, bilo koja konceptualizacija svetske politike mora uzeti kao početnu normativnu poziciju individue i države kao dvije kategorije utemeljujućeg subjekta svetskog ustava. Legitimne ustavne države kao utemeljitelji osnov su garancije politike samodeterminacije njhovih građana. Istovremeno, države u odnosu na potencijal svetskih građana (na najbolji način „patriotskih") imaju interes da sačuvaju i unaprede nacionalne forme života sa kojima se oni identifikuju i za koje su odgovorni — na samo-kritičan način koji nadilazi njihovu nacionalnu istoriju. Postoji još jedan razlog zašto eksperiment „drugog prirodnog stanja" (pojam koji Habermas posuđuje od Tomasa Nagela) mora uzeti u obzir države kao kolektivne subjekte u razmatranje. Tamo gde nije u pitanju ograničavanje autoritarne državne moći već kreiranje i osnaženje procesa političkog odlučivanja, subjekti koji imaju kontrolu nad instrumentima nasilja stavljaju ih na raspolaganje politički konstituisanoj političkoj zajednici".[5] Habermasova ideja o normativnom opravdanju „ustava svetske države" nadgrađuje se konstruktom „evropskog ustavnog patriotizma" koji u sebi harmonizuje temeljne vrednosti liberalnog konstitucionalizma (racionalno-legalnih procedura) i komunitarnog partikularizma (horizont etičkog samorazumevanja zajednice).[6] Dve se kritičke nadgradnje ove Habermasove teorije posebno izdvajaju. Prva pripada Mileru (Jan-Werner Mueller) koji u radu pod istim naslovom (ustavni patriotizam) upozorava da je ovaj u osnovi „normativno prazan" (isto važi i za nacionalizam) i da mu je glavna prednost u odnosu na ostale konstrukte (liberalni nacionalizam) da pomaže razumevanju oblika građanskih privrženosti u društvima koja su, opterećena naslagama negativne prošlosti, izgubila mogućnost da naciju uspostave kao „novu zajednicu" ili su tako duboko podeljena da je ustavni patriotizam osnovno vezivno tkivo takve zajednice. Džošua Koen (Cohen) i Čarls Sabel (Sabel) dodatno radikalizuju poziciju Vernera Milera, upozoravajući da Habermas ne može da prevaziđe osobiti metodološki nacionalizam (komunitarizam) Hegelove političke filozofije. Normativna solucija je u jednom radikalnom republikanizmu. „Extra Republicam Nulla Justitia" poručuju ova dva autora.[7]

U sledećem koraku analizujemo četiri ključna narativa koja su u temelju političke Evrope: sloboda, državnost, demokratija i revolucija.

---

5 J. Habermas, Isto.

6 N. Beljinac, „Da li je ustavni patriotizam moguć u multikuturalnim društvima", Godišnjak FPN, br. 6, 2011.

7 J. Cohen and Ch. Sabel, „Extra Republicam null Justitia", Philosophy and Public Affairs, 34 (2), 2006.

Liberalni narativ slobode

Narativ slobode u srcu je političkog liberalizma. U temelju ovoga narativa je postupni proces osvajanja prava i konstitucionalizacije političke vlasti. Tokvil je prvu vrstu modernizacijskog procesa označio normativnim pojmom „republikanizacije politike", pojašnjavajući da on u političkom značenju označava „postpuno osvajanje prava". Drugi je sažeto pojasnio u kanonskom radu *Stari režim i francuska revolucija*, tezom da se „evropski narodi više boje arbitrarne vlasti nego autoritarne vlasti". U srcu je evropskog političkog ideala princip „legaliteta", teza koju će sve do Maksa Vebera braniti evropska politička i konstitucionalna teorija. Sve od Monteskjea, država utemeljena na samovolji vladara je despotija. Ona ne pripada evropskoj političkoj kulturi. Druga dva narativa takođe pripadaju Tokvilu. Prvi se odnosi na Tokvilovu metaforu da je „ustav ledena voda koja hladi političku moć„; druga je metafora o konstitucionalizmu kao barki na mirnom moru koja plovi ne naginjući se ni na jednu stranu (ideja neutralnosti i nepristrasnosti).[8] Bez liberalnih ustanova, kako je u svom poslednjem govoru pred italijanskim Senatom, čiji je član bio, poručio Gaetano Moska, naše slobode su uvek u opasnosti da budu pokradene. Istorija liberalnog narativa slobode začinje se Velikom poveljom slobode (1215), Habeas Corpus Act (1679), ali i poveljama trgovačkih gradova Baltika i podestama republikanskih gradova Mediterana. Deklaracija o pravima čoveka i građanina (1789) rođena u Francuskoj revoluciji, temeljno menja istoriju ovih narativa, smeštajući ih u politički prostor Evrope i dajući im univerzalnu dimenziju.

Konstitucionalizam je jedna moćna i zahtevna ideja. U srcu je normativnog ideala o dobro uređenom poretku. Mada možemo govoriti o pluralitetu normativnih ideala (umnoženi konstitucionalizam), konstitucionalizam je „generativni princip" (De Maistre) evropskog političkog poretka, on je jedna od jarkih normativnih oznaka finalne pobede i osobite hegemonije liberalne kulture Evrope. Mada možemo, kako to savremeni radovi pokazuju (M. Resenfeld), razlikovati nekoliko različitih formi konstitucionalizma, konstitucionalizam ima jedan zajednički element: konstitucionalizam znači vladavinu zakona, a ne ljudi. U svom osnovnom jezgru konstitucionalizam sadrži tri karakteristike: ograničavanje vladavinske moći, privrženost principima vladavine prava, zaštita fundamentalnih prava.

Konstitucionalizam, kao i politički liberalizam, rođen je u atmosferi straha, okrutnosti, rata i nasilja. Konstitucionalizam je reakcija na političku leguru koja je okončala religijski rat –suverenitet apsolutističke države. Pokazalo se da je konstitucionalizam moguć samo ako je suverena moć već uspostavljena. Ne mogu da shvatim, upozoravao je Tokvil, da nacija ne može da živi, a da određeni sistem centralizacije vlasti nije uspostavljen. Karl Šmit je još određeniji: ne

---

[8] A. Sajo, Limiting Government. An introduction to Constitutionalism, CEU Press, Budapest, 1999, p. 23.

mogu norme postojati u haosu. Da bi pravni poredak imao smisla, normalna situacija mora postojati, mora se znati ko je suveren i ko donosi odluku da li normalna situacija postoji.[9]

Mada je već preliberalni otac političkog apsolutizma Žan Boden (Jean Bodin) naglašavajući da je pojam suvereniteta — apsolutne i nedeljive vlasti — njegova inovacija, upozoravao je da je suverena moć ograničena božjim zakonima, prirodnim zakonima, konstitucionalnim pravilima monarhije, a osobito strahom. Okrutan vladar uvek ugrožava državu. „Strah tiranina" ima uvek snažne ograničavajuće učinke. Moć tiranina uvek je nesigurna. On je uvek prestrašen, a kako je okrutan taj je strah i veći, jer je pravo naroda na tiranicid uvek dozvoljeno. (Republika, III, 226)

Anti-apsolutistički pokreti u Evropi — Francuska revolucija majka je svih pokreta — rastočili su dva temeljna postulata apsolutističke vladavine. Prvi se odnosi na osnaženje individualne slobode i stvaranje uslova da ljudi vode autonomni život i ostvaruju slobodne izbore u sferi religije, familijarnog života, umetnosti, kulture, nauke; drugi je u oslobađanju društva od ograničenja i formiranju i razvoju distinktne sfere civilnog društva. No, ono što anti-apsolutistički pokreti nisu mogli jeste urušavanje konstrukta suvereniteta državnosti koji je garant javnog mira i političkog poretka. Ustav je instrument koji uspostavlja poredak i pozitivira konstitutivnu moć u uređen poredak moći. Pravni sistem što ga stvara liberalizam posmatra se kao zatvoren sistem na način kako ga je kasnije razvio Hans Kelzen. Podsećam, sledeći Kelzena, jedinstvo naroda nije ništa drugo do jedinstvo pravnog poretka, konstitutivna moć pozitivira se u konstituisanom poretku, politika u pravu. Pravni poredak je samo-utemeljujući, samo-legitimizirajući i samo-održivi sistem pravila. Liberalni pravni poredak je „bez rupa" (Neuimann), ustav ima dvostruku funkciju. Ustav organizira političku moć (poredak); ustav istovremeno zatomljuje političku moć.[10] Opštost zakona i podela vlasti imaju u osnovi tri temeljne funkcije: vladavinu građanske klase; proračunljivost ekonomskog sistema i sigurnost ugovora i garanciju minimuma slobode i jednakosti.

Pravni je sistem ranog liberalizma u osnovi organizovan oko snopa individualnih, političkih i privrednih sloboda, koje normativno brane tezu o preddržavnom karakteru ovih sloboda. Franc Nojman (Franz Neumann) izdvaja četri formativna principa liberalnog konstitucionalizma:

„Formalna struktura pravnog sistema: te su slobode zajamčene formalno racionalnim pravom, to jeste općim zakonima i njihovim striktnim provođenjem uz pomoć neovisnih sudaca, odricanjem pravno-

---

[9] Vidi opširnije: Milan Podunavac, „Ustavni identitet i konstrukt Drugog", u: Ustav i demokratija u porocesu transformacije (ur: M. Podunavac), Beograd, 2011.

[10] Vidi temeljitije: Stephen Holmes, Passion and Constraint. On the Theory of Liberal Democracy, University of Chicago Press, Chicago, 1995.

-stvaralačkog karaktera sudačke djelatnosti i ignoriranjem općih klauzula. Materijalna struktura pravnog sistema: taj je pravni sistem bio ekonomijski sračunat na slobodnu konkurenciju. Svoj je izraz našao u koneksnim jamstvima vlasništva i slobodi ugovora i obrta. Socijalna struktura pravnog sistema: socijalno se odnosilo na stanje u kome radnička klasa nije bila ozbiljno opasna. Politička struktura pravnog sistema: političko se odnosilo na sistem diobe i raspodjele vlasti; u Njemačkoj na stanje u kojem građanstvo nije igralo presudnu ulogu, u Engleskoj na sistem u kojem buržoazija određuje sadržaj zakona, a politička je moć između krune, aristokracije i buržoazije."[11]

Juristička forma što ju je stvorilo društvo slobodne konkurencije građanskog društva u Evropi zadobiva dvije osnovne forme konstitucionalizma: specifično njemačka forma je pravna država, specifično engleska forma je vladavina prava (rule of law). Prva (pravna država) počiva na osobitoj ravnoteži (paktu) ekonomski napredujuće građanske klase i politički još uvek, mada stagnirajuće, moćne aristokratije. U središtu ovoga je potreba građanske klase da obezbedi minimum slobode i jednakosti, sigurnost ugovora i proračunljivost ekonomskog sistema. Cena tog pakta je bila da ona još uvek ne dira u prirodu i karakter političkog sistema i nasleđene strukture raspodele političke moći. U Engleskoj, pak, ova dva elementa, vladavina zakona i suverenitet parlamenta, povezani su. Građani svoja prava ne osiguravaju uspostavljanjem granice prema zakonodavstvu već, naprotiv, participacijom i sudelovanjem.

Oba ova pravna sistema koja u osnovi pozitiviraju dva temeljna tradicijska polja evropske pravne kulture, imaju jedan zajednički imenitelj. Ako je opštost zakona temeljna forma prava, ako zakon nije *voluntas* nego *ratio*, tada se pravu autoritarnih država mora odreći pravni karakter. Ograničena, negativna i formalna opštost zakona u liberalizmu, ne omogućava samo kapitalističku izračunljivost, već je istovremeno i garant minimuma slobode. Dakako, promene u ekonomskoj i političkoj strukturi poznog kapitalizma temeljno menjaju ove principe i dovode do radikalnih promena u pravnoj i političkoj teoriji.

Državnost

Politički narativ o državnosti i izgradnji moderne države ima dva jasna početka. Sa stanovišta intelektualne istorije političkih ideja, ovaj narativ ima svoje uporište u teoriji suvereniteta države Bodena i političkoj teoriji Tomasa Hobsa (Hobes). I teorijski i istorijski, evropska državnost i njezini ključni principi nastaju u ambijentu rata, nasilja, straha, okrutnosti i netolerancije. U središtu prve teorije je suverenitet, u središtu druge moć i sigurnost. Otuda se s pravom Boden označava neliberalnim ocem političkog apsolutizma (Holmes); drugi, Hobs,

[11] Franz Neumann, Demokratska i autoritarna država, Naprijed, Zagreb. 1974, str. 48.

piscem koji je prvi razumeo kontinentalno-evropski model izgradnje moderne države. „Velika riba postaje simbol koji se povezuje s tipičnim kontinentalnim procesom stvaranja evropskih država" (Šmit).

Boden već u uvodnim delovima *Republike* otkriva da je pojam države njegova ključna teorijska preokupacija. Dakako, Bodenova aspiracija nije samo teorijska. On sudeluje u političkim borbama u Francuskoj i pripada grupaciji neutralista koji se pitaju na koji način je moguće zaustaviti rat koji je nastao kao rezultat krvavog religijskog raskola. Boden u *Republici* vidi takvu silu u neutralnoj i nepristrasnoj sili koja će duboke svetonazorske razlike ostaviti izvan javnog polja i biti dovoljno snažna da osigura opstanak društva. Rešenje je u državi oslonjenoj na suverenu vlast koja je po svojoj prirodi: „apsolutna i trajna vlast naređivanja u državi. Nužno je definisati ovaj pojam pošto ga ni jedan politički filozof ili jurist još nije definisao, mada postojanje suvereniteta čini glavno obilježje koje razlikuje državu od drugih organizacija ili društva ljudi". (I. 8.10) Sva prava koja zajednica ima izvode se iz prava da se donose zakoni. Ona sadrže pravo da se objavi rat i mir; pravo da se bude sudija u zadnjoj instanci; pravo da se smenjuju i postavljaju najvažniji magistrati; pravo da se odrede nameti podanicima; pravo da se raspolaže novcem; pravo da se traži zakletva i lojalnost svih podanika bez izuzetka. Međutim, kako smo to pokazali u prethodnom poglavlju, Boden na neki način upozorava da vlast suverena ima određena ograničenja. Vlast je ograničena prirodnim zakonima, božjim zakonima, konstitucionalnim limitima monarhije, a osobito strahom. Ograničena suverena vlast suverena je stabilnija i jača.

Tomas Hobs je središnja figura ove tradicije. Odnos između zaštite i sigurnosti osnovno je jezgro njegove teorije. Sigurnost postoji samo u državi. *Extra civitatem null securitas* (Šmit). Polazište Hobsove konstrukcije je preddržavno, nepolitičko stanje, u kome je život ljudi „jadan, kratak i nasilan„; cilj je sigurnost građanskih, uređenih stanja. U građanskim, uređenim okolnostima, svi su građani sigurni za svoju fizičku egzistenciju; tu vlada mir, sigurnost i red. Država je *creator et defensor pacis*; u njenom temelju je *pactum subjectionis* koji sažeto kaže „slažem se s tobom i ti se slažeš sa mnom da ćemo se podrediti nekom drugom, kome ćemo obojica dozvoliti da ima apsolutnu vlast".

Šmit se, krajem tridesetih godina, pred opasnostima nacizma, vraća Hobsovoj političkoj teoriji (*Levijatan u teoriji države Tomasa Hobsa*), odnosno temeljnoj Hobsovoj ideji: „Državni aparat radi ili ne radi. U prvom slučaju, jamči sigurnost fizičke egzistencije, a zauzvrat zahteva neuslovljenu poslušnost zakona prema kome funkcioniše. Svaki dalji razgovor vodi ka 'pretpolitičkom stanju' nesigurnosti u kom niko ne može biti siguran u svoju političku sigurnost. Jer pozivanje na pravdu i istinu ne rezultira bilo kojom vrstom mira, nego naprotiv vodi u rat, vrlo pokvaren i loš."[12]

---

[12] Karl Schmitt, Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of Political Symbol, Grenwood Press, Westport, 1966, p. 74.

Šmit će dakako liberalizam označiti glavnim neprijateljem države. Monteskje i njegovi sledbenici ništa ne znaju ni o državi, poretku i moći. U radu što ga piše nakon rata (*Etika države i pluralistička država*) Šmit se vraća nekim temeljnim pitanjima Hobsove i svoje teorije države. Unatoč omekšavanju nekih polazišta, Šmitov anti-liberalizam osnovno je jezgro ove studije. „Prekrasna armatura organizacije moderne države zahteva jednoobraznost volje i jednoobraznost duha. Kada se šarenilo različitih duhova međusobno svađa i uzdrma armatura, aparat i njegov sistem zakonitosti ubrzo će se slomiti. Institucije i pojmovi liberalizma na kojima je počivao pozitivistički zakon postali su oružje i moć u rukama neliberalnih snaga. Levijatan u smislu mita države kao „velikog aparata" srušio se kada je načinjena distinkcija između države i individualne slobode. To se dogodilo onda kada su organizacije individualne slobode upotrebljene kao noževi anti-individualističkih snaga da se Levijatan raskomada, a njegovo meso razdeli među njima. Tako je smrtni bog umro po drugi put".[13]

Kriza globalizacije praćena nasilnim učincima političke moderne ponovo vraća hobsijanski konstrukt države i *protective obedience* fomulu u središte političkog driskursa. Globalizacija straha i nasilja, religijski i etnički fundamentalizam, uzrokovali su osobitu rekonfiguraciju suvereniteta i povratak državi sigurnosti. Moralna globalizacija se ne događa, umesto toga imamo nacionalnu i lokalnu odbranu partikulariteta, jezika, kulture, tradicije.

Sve ovo objašnjava novi val populizma i desnog ekstremizma. Desni populizam premrežio je Evropu proizvodeći klimu straha, neizvesnosti i nesigurnosti. Evropa se suočava sa osobitom formom patologije populizma koji u osnovi razara nepisana pravila na kojima počivaju evropska društva, kako se politika oblikuje, kako se konsenzus političkih zajednica utemeljuje, kako se fundamentalna prava i slobode unutar konstitucionalnog okvira čuvaju i brane. Sve to populizam definiše kao bitno antiliberalni, antipluralistički i antievropski projekt. Antiliberalan je zato što većinsku kulturu i većinsko mišljenje stavlja iznad individulanih prava i prava manjina. Antipluralizam populizma ukršta se sa osobitom tendencijom deproceduralizma. Prvi razara instrument demokratskog oblikovanja volje, drugi, pak mehanizme ograničavanja i konstitucionalizacije političke vlasti.

Demokratija

Intelektualna istorija demokratije nije ni pravolinijska ni jednoznačna. Od njezinog prvog pojavljivanja u Grčkoj, rimske republike, mediteranskih gradova, do univerzalizacije demokratije kao

[13] Karl Schmit, „Ethic of State and Pluralistic State", u: Challenge of Karl Schmitt (ed: Ch. Mouffe), Verso, London, 1999.

legitimacijskog principa (Dal), istorija demokratije obeležena je izrazitim prekidima i naglašenim skepticizmom o njezinom normativnom statusu. Gotovo svi veliki politički teoretičari Grčke postradali su od demokratije. Sokrata je država pogubila, Platon je pao u ropstvo, Aristotel je jedva ukamao. Za Platona, demokratija je poredak koji, izgovarajući se slobodom, odustaje od svake norme koja uređuje život ljudi i države. U demokratiji krave slobodno šetaju gradom, deca ne poštuju roditelje, žene ne poštuju svoje muževe. Demokratija dodeljuje statuse i zaduženja ne vodeći brigu o sposobnostima ljudi. Ona uvodi princip jednakosti među nejednake ljude. Za Aristotela, demokratija je izopačena vladavina koja je suprotnost politeji (ustavna vladavina). Ona nije vladavina svih, već samo vladavina naroda, ona je forma vladavine u kojoj se vlast ne podvrgava zakonima. Perikle koga je Tukidid uzdigao u „učitelja demokratije u čitavoj Heladi" prognao ga je iz Atine, oslonivši se na jednu od najsurovijih ustanova (ostrakizam) koju je Atina poznavala. Tukidid pod uticajem ovog nesrećnog iskustva piše čuveni tekst o hibrisu, žudnji za vlašću, koja je energetski princip demokratije, ali i njen samorazarajući sentiment. I veliki Solon, koji je Atinjanima dao najbolje zakone, kako nas uči Herodot, je na deset godina otišao iz Atine, iz straha od ostrakizma, pravdajući se da želi da proučava političke režime varvarskih naroda.

Rimska je istorija izdvojila figuru Nume Pompiliusa i Cicerona. Figuru zakonodavca i figuru političkog mislioca. Numa, koji nije Rimljanin, bio je posvećen filozofiji i životu u kontemplaciji. Za vreme njegove vladavine oblikovane su i ustanovljene sve republikanske ustanove. Makijaveli, koji u *Diskursima* posvećuje čitav traktat Numi Pompiliusu, označava ovaj period najsrećnijim periodom rimske republike, upozoravajući na jednu temeljnu stvar: političke ustanove moguće je utemeljiti samo u stanjima javnog mira. U vreme vladavine Nume Pompiliusa vrata rata bila su zatvorena četrdeset i tri godine, a vrata mira otvorena isto toliko.

Ciceron je obavljao gotovo sve važnije funkcije u Rimu. Tvorac je istorijske konstrukcije republike kao „zajednice građana" (*societas civilis*), ujedinjene zakonima i javnim koristima zajednice. U ravnoteži moći, autoriteta i slobode video je projekt dobro uređene države. Ubijen je tokom Cezarove vladavine, a Tacitov opis Rima u vreme Ciceronove smrti jedan je od najimpresivnijih delova *Anala*. Grad je mrtav, forum prazan, šaloni na prozorima zatvoreni, u gradu vlada muk. Monteskje ga je kasnije iskoristio, označavajući strah (muk grada) kao energetski princip despotije.

Politička kultura mediteranskih gradova — republika oslonjena na osobitu formu republikanske slobode/participacije, univerzalizaciju statusa građanstva i naglašenu ulogu „ukrasa grada" (simboli, himne, svečane pesme, gradske ceremonije) važan je deo demokratskog nasleđa Evrope.

Boden, otac političkog apsolutizma, upotrebljava pojam „narodne vladavine" kao negatvni oblik u odnosu na analizu monarhije i

aristokratije. Pojam „narodne suverenosti" je nemoguć. Nema suverenosti bez pokoravanja, a u demokratiji niko se ne pokorava.

Monteskje, koji je u političku teoriju uveo pitanje o garancijama individualnih sloboda i konstitucionalizaciji političke vlasti, upozorava na nespojivost ovih načela sa demokratijom. Moć naroda nije sloboda naroda; moć naroda po prirodi je tiranska.

Hobs preuzima Bodenovu i Monteskjeovu kritiku demokratije, Kant pravi razliku između demokratije i republike, za Hegela uvođenje demokratskog načela je primer ne-umskog, čitava rana liberalna misao je protivnik uvođenja prava glasa, upozoravajući na „demokratski despotizam". (Tokvil) Tek će zrelo političko prosvetiteljstvo označiti demokratiju središnjim političkim pojmom političke teorije (Šapiro/ Shapiro). Sve od zrelog političkog prosvetiteljstva odgovor na pitanje: zašto se pokoravamo vlasti i kada prestaje naša obaveza poslušnosti (?), ima samo jedan odgovor. To je demokratija.

Mada demokratija tek nakon Prvog svetskog rata zadobiva pozitivna značenja (Vajmarska republika), Rols (Rawls) u pogovoru *Političkog liberalizma* upozorava da nijedna od konzervativnih klasa ne podržava demokratiju.

Rober Dal (Dahl) će u svom poslednjem sistematskom radu posvećenom demokratiji (*O demokratiji*) izraziti možda najrobusniji normativni optimizam o demokratiji, ističući da je demokratija pobedila sve svoje protivnike, stare i nove. Istovremeno je upozorio da se na krilima religijskog i etničkog fundamentalizma rađa novi „neprijatelj demokratije". Bauk koji kruži savremenim svetom je autoritarni populizam. „U poslednjoj deceniji dvadesetog veka svet je svedok velikih i nepredvidivih političkih promena. Sve glavne alternative demokratiji su nestale. Ranije u ovome veku predmoderni neprijatelji demokratije — centralizovana monarhija, nasledna aristokratija, oligarhija zasnivana na ograničenim pravima — izgubili su legitimnost u očima javnosti. Glavni antidemokratski režimi dvadesetog veka — komunizam, fašizam, nacizam — nestali su u ruinama rata, ili kao Sovjetski Savez, urušili se iznutra. No, da li je demokratija konačno zadobila podršku naroda u čitavom svetu? Teško. Antidemokratski pokreti i ideologije nastavljaju da žive, najčešće udruženi sa fanatičnim etničkim nacionalizmom i religijskim fundamentalizmom."[14]

Globalni val populizma glavna je opasnost po demokratske institucije. Mada populizam ima mnogo lica, nema sumnje da u današnjoj Evropi populizam se najčešće označava njegovom najsnažnijom formom — desni populizam.

Mada je populizam sporan pojam i predmet ozbiljne teorijske kontestacije, opšte je mesto da je populizam *anti-status quo* diskurs koji pojednostavljuje političko polje simboličkom podelom društva između „mi" i „oni". Podela između naroda i drugih definiše političku prirodu populizma. Antagonizam je centralno svojstvo politike, pošto se kroz antagonizam politički identiteti konstituišu i radikalne

[14] R. Dahl, On Democracy, Yale Univ. Press, N. Haven, 1998, p. 4.

alternative u odnosu na postojeći poredak artikulišu. Naglašeno se to čini u političkim ili ekonomskim terminima, ponekad i u kombinaciji, kao što su „oligarhija", „plutokratija", „političke elite", vašingtonski insajderi itd. Konstrukt „naroda" kao aktera koji je siromašan, deprivilegovan, marginalizovan i isključen iz političkog polja i distribucije ekonomske i političke moći, osnovno je jezgro populizma.

Populizam je istovremeno odgovor na jednu neoliberalnu hegemoniju i neoliberalni (proceduralni) konstrukt demokratije. Ključna konsekvenca neoliberalne hegemonije je izmeštanje ključnih odluka koje se odnose na život političke zajednice izvan političkog polja. Tradicionalne političke partije pokazuju nesposobnost da se suoče sa socijetalnim problemima i to objašnjava izmeštanje ovih problema iz političkog u pravno polje. Ova supstitucija političkog legalističkim, ima veoma negativne posledice u funkcioniranju demokratije.

Uz sve ovo, zaključili bismo da je osobita moralizacija političkog diskursa o populizmu koja ide ruku pod ruku sa post-političkom i post-demokratskom perspektivom i naglašavanje isključivo „reakcionarnog karaktera" populizma — neproduktivna. Bar su dva razloga koja upućuju na ono što Etjen Balibar (Etienne Balibar) naziva „pozitivni populizam". Populizam, makar i na destruktivan način, ukazuje na element narodne kontestacije oko moći i osobitu formu otpora konstruktu neo-liberalne demokratije, na važnost „glasa nemoćnih", bez čega politika i demokratija ostaju reducirane na tehnokratski konstrukt „governance" koji ne nudi nikakvu normativnu alternativu političkom društvu. Sve ovo upućuje na to da je normativna poruka ovoga traktata — neohodnost obnove i osnaženja teorijske diskusije o demokratiji.

Revolucija

Četvrti narativ o političkoj moderni Evrope je narativ o revoluciji. Danas se on na neki način najmanje prepoznaje kao konstitutivna komponenta političke moderne. Ili se sve što se događa označava rodnim pojmom revolucije (protesti, pokreti, migracije itd.) ili se, kako je govorio Fukujama, radi o „kraju istorije" ili pak „poslednjoj konceptualnoj revoluciji" o kojoj nas informiše Ričard Rorti (Rorty).

Narativ o revoluciji, kako to nagoveštava Abe Sjejes (Sieyes) u kanonskom radu Šta je treći *stalež*, podseća na potiskivanje jednog početka drugim, na osobito stanje kolektivne akcije kojom se uspostavlja normativno superiorno stanje poredaka u odnosu na postojeći poredak. Revolucija je uvek priča o početku, novom poretku ili diskurs o identitetu. Na takvo razumevanje upućuje ono poznato mesto u kome Sjejes nagoveštavajući supstituciju „osnivačkih mitova", principom političke jednakosti, piše kako se „treći stalež ne treba bojati pogleda u prošlost". Oslobođena francuska nacija će osnažiti sebe, ne ugledajući se u snagu galskih i rimskih mitova. To u osnovi i nije ništa drugo do utemeljenje „istinskog" osnova nacije koja legitimizira

novi početak i novo političko načelo konstitucije (jednakost). Na neki način, kako to pokazuje Fire (Furet) na delu je osobita linearna istorija ljudske emancipacije koja na neki način zadobiva svoj nastavak 1917. godine. „U momentu kada Rusija — na dobro ili loše — preuzima mesto Francuske, kao nacija koja je avangarda istorije, pošto ona nasleđuje od Francuske i političkih ideologija osamnaestog veka ideju nacije izabrane za revoluciju, istoriografski diskurs o dve revolucije se međusobno prepliće. Boljševici stiču jakobinskog pretka, jakobinci se kandiduju za anticipatora boljševika".[15] Francuska revolucija, koja je na neki način „majka političke kulture", koja rađa novi poredak, ima različita lica: rojalističko, liberalno, jakobinsko, anarhističko.

Dovršićemo ovaj trakat o revoluciji Tokvilovim razumevanjem dve velike revolucije, francuske i američke. Tokvil je u svom poznatom radu *Stari režim i revolucija* pisao drugačiju istoriju revolucije zasnovanu na kritici revolucionalne ideologije. Razumevanje Francuske revolucije video je kao osobitu formu iluzije Francuza o sebi. Obraćajući se savremenicima, pisao je: „Mislite li da je Francuska revolucija bila iznenadni raskid sa našom nacionalnom istorijom? U realnosti ona je bila plod naše prošlosti. Ona je kompletirala ono što je učinila monarhija." Otuda i njegovo normativno upozorenje da svaka forma istorijskog i konstitucionalnog kontinuiteta zakonito rađa autoritarne političke forme. Kategorija kontinuiteta centralna je za razumevanje Tokvilovog razumevanja revolucije. Na primeru Francuske on pokazuje osobitu povezanost adminstrativne centralizacije koja je dovršena unutar političkog polja staroga režima i „republikanizacije politike" koju će politički označiti kao postupni proces osvajanja prava. Tokvil temeljno kritikuje istoriju revolucije zasnovanu samo na samorazumevanju revolucionara.

Tokvil ovu formu konceptualnog okvira demonstrira i na analizi Američke revolucije. Opšte je mesto da je pre pojave Tokvilovog rada *Demokratija u Americi*, Amerika bila razumevana kao dete Evrope. Tokvilova argumentacija koja u središte stavlja ideju političke jednakosti i demokratije (demokratske revolucije) temeljno menja ovo stanovište. Amerika, poručuje Tokvil Evropljanima, nije dete Evrope, već njezina budućnost.[16]

Proces promena u postkomunističkim društvima označen je idejom povratka osnovnim vrednostima velikih revolucija Francuske i Amerike. U ovim promenama se, međutim, naglašava samo liberalno jezgro ovih promena, o čemu nam svedoči naslov verovatno najuticajnijeg rada koji je naspisan. Brus Akerman (Bruce Ackerman) piše po uzoru na istoriju američkog konstitucionalizma kanonski rad *Budućnost liberalne revolucije* (Future of Liberal Revolution) naglašavajući povratak postkomunističkih društava liberalnoj političkoj

---

[15] F. Furet, Interpreting the French Revolution, Cambridge, 1981, p. 6.

[16] A. Tocqueville, Stari režim i revolucija, Zagreb, 1994.; A. Tocqueville, Demokratija u Americi, Novi Sad, 2004.

ideologiji. Osobita vrsta liberalne i demokratske regresije u ovim društvima (Centralna Evropa i Baltik središte su neliberalne Evrope). Sve ovo govori o nužnosti obnove normativnih rasprava o temeljnim narativima koji su oblikovali političku Evropu. To je i označeno kao osnovna osa ovoga rada.

Literatura

Beljinac, N. „Da li je ustavni patriotizam moguć u multikuturalnim društvima", Godišnjak FPN, br. 6, 2011.

Cohen J. and Sabel, Ch. „Extra Republicam null Justitia", Philosophy and Public Affairs, 34 (2), 2006.

Dahl, Robert, On Democracy, Yale Univ. Press, N. Haven, 1998.

Furet, F., Interpreting the French Revolution, Cambridge, 1981.

Grimm, D., Which Constitution for Europe, Tuibingen, 2007.

Habermas, J. „The Constitutionalization of International Law and the Legitimation Problems of a Constitution for World Society", Constelation, Vol 15, Number 4, 2008.

Holmes, Stephen, Passion and Constraint. On the Theory of Liberal Democracy, University of Chicago Press, Chicago, 1995.

Neumann, Franz, Demokratska i autoritarna država, Naprijed, Zagreb. 1974.

Perez-Diaz, Victor, „The Political form of Europe — Europe as political form", Constelation, 2004.

Podunavac, M., „Ustavni identitet i konstrukt „Drugog", u Ustav i demokratija u porocesu transformacije (ur: M. Podunavac), Beograd, 2011.

Sajo A., Limiting Government. An introduction to Constitutionalism, CEU Press, Budapest, 1999.

Schmit, Karl, „Ethic of State and Pluralistic State", u: Challenge of Karl Schmitt (ed: Ch. Mouffe), Verso, London, 1999.

Schmitt, Karl, Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of Political Symbol, Grenwood Press, Westport, 1966.

Tocqueville, A., Demokratija u Americi, Novi Sad, 2004.

Tocqueville, A., Stari režim i revolucija, Zagreb, 1994.

Milan Podunavac

Political Narratives on Europe and the Challenges of Populism

The paper reflects the political idea of Europe and four political narratives: liberal narrative (human rights and constitutionalism); statehood; democracy and revolution. Based on leading narratives of political and constitutional theory (Habermas, Brunhost, Greem, Nagel, Diaz, Mauss) the author defends a normative demand for establishing narratives on political Europe.

Key worlds: Europe, liberalism, statehood, democracy, revolution